

De Lessepsbuurt een beeld vol harmonische afwisseling

Werkgroep herinrichting:

- Bewonerscommissie De Lessepsstraat e.o.
- Mitros Wonen Utrecht
- Portes
- Steenhuis stedenbouw/landschap
- Gemeente Utrecht, Dienst Wijken, Wijkbureau Noordwest
- Gemeente Utrecht, Dienst Stadswerken, Ingenieursbureau
- Gemeente Utrecht, Dienst Stadsontwikkeling, Stedenbouw en Monumenten

Colofon

Uitgave

Gemeente Utrecht

Dienst Stadsontwikkeling, Stedenbouw en Monumenten

Teksten

Steenhuis stedenbouw/landschap, Schiedam

www.steenhuis-onderzoek.nl

Urban Fabric

www.urbanfabric.nl

Afbeeldingen

Bouwkundig weekblad 1917 (2, 3, 18, 26)

Feenstra 1920 (7, 19-25 links)

Het Utrechts Archief (voorzijde, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15)

NAi (1, 5, 9, 16, 17)

Stedenbouw en Monumenten (voorzijde onder, pag. 14)

Steenhuis stedenbouw/landschap (19-25 rechts)

Tussen Vecht en Eem 1981 (6)

Wit 1987 (4)

Vormgeving

Michelangela, Utrecht

Drukwerk

Van Amerongen (GMB), Amersfoort

Datum

Juni 2006

Meer informatie

Telefoon 030 - 286 43 81

E-mail monumenten@utrecht.nl

www.utrecht.nl

Code 2006-116.1

www.utrecht.nl

Historisch onderzoek openbare ruimte

Voorwoord

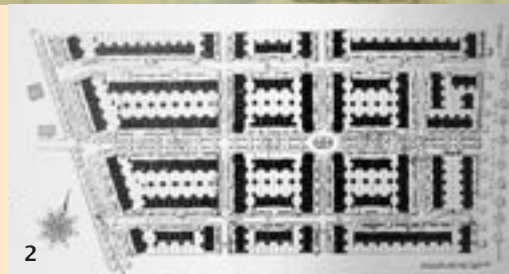
‘De helderroode geveltjes, de frissche pannendaken, de groene deuren; zij doen in de verte al prettig aan, en als straks het dorp bewoond is, de voor - en achtertuintjes gereed zullen zijn, dan zal deze nieuwe woonwijk zeker een goed figuur maken in deze moderne stad, die onder Zuilen al maar steeds groter wordt en waar men heeft afgezien van de meergezinswoningen, waar licht, lucht en leven het devies is, dat een stadsgedeelte wordt, straks model voor ons geheele land.’

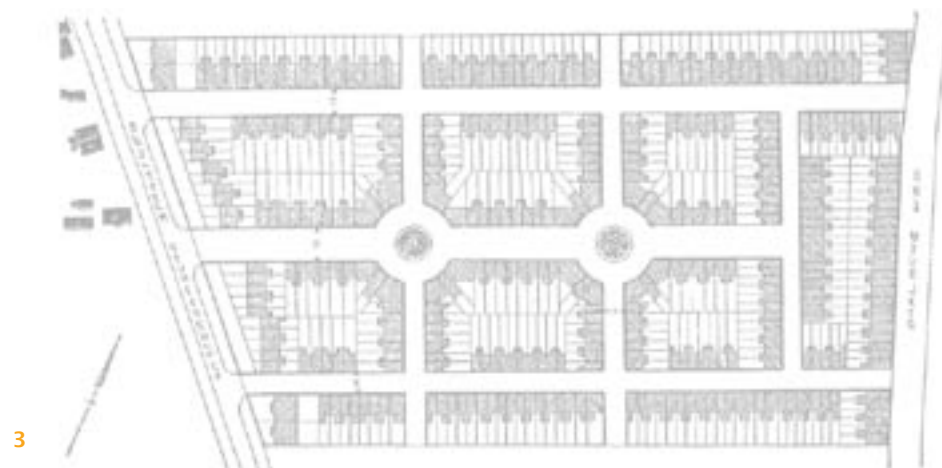
1 schetsplan voor arbeiderswijk op twee terreinen langs de Amsterdamsestraatweg, architect Ph.J. Hamers, 1913

2 definitief ontwerp voor de De Lessepsbuurt, architect Ph.J. Hamers, 1913

3 oorspronkelijk stratenplan van de gemeente

2

3

4 het DEMKA terrein langs het Merwedekanaal, rechts Elinkwijk en links de De Lessepsbuurt, 1917

Begin 2005 kreeg Steenhuis stedenbouw/landschap de opdracht de bijzondere geschiedenis van de De Lessepsbuurt in Zuilen uit te zoeken. Bij het onderzoek ging het er vooral om na te gaan hoe de openbare ruimte er oorspronkelijk uitzag en wat de geschiedenis was van het gebruik en de inrichting van de openbare ruimte. De aanleiding van het onderzoek was het verzoek van de bewonerscommissie van de buurt om de afscheidingen tussen trottoirs en voortuinen te verbeteren. In samenwerking met de gemeente en Mitros is vervolgens niet alleen naar de hekken gekeken, maar naar de openbare ruimte in zijn geheel. Immers verbetering van de buitenruimte zou een welkome aanvulling zijn op de renovatie

van de woningen, die vanaf oktober 2005 wordt uitgevoerd. Bovendien speelt vanwege de bijzondere kwaliteiten van de wijk de voordracht van de status van een beschermd stadsgezicht. Een inrichting van de buitenruimte die recht doet aan de kwaliteiten van dit tuindorp past bij die status. Het onderzoek van vorig jaar leverde zeer interessante bevindingen op. Over de plannen voor de buurt en over architect Hamers bleek zoveel aardig archiefmateriaal aanwezig, dat een brochure voor bewoners en andere geïnteresseerden voor de hand lag. De werkgroep die de plannen voor de herinrichting voorbereidt, wenst u dan ook veel lees- en kijkplezier!

5 plan voor 680 woningen en 12 winkels, architect Ph.J. Hamers, 1913

Rond 1900 verbond de Amsterdamsestraatweg als een lang bebouwd lint de stad Utrecht met het dorp Zuilen. Ter hoogte van de Plantage, waar toen het slachthuis was gevestigd, hield de stadsbebouwing op: daarachter strekten de weilanden zich uit. In dit gebied, op het grondgebied van de gemeente Zuilen, verrees in 1915 rond de De Lessepsstraat een nieuwe arbeiderswijk voor de werknemers van de fabriek Werkspoor. Initiatiefnemer was de door arbeiders opgerichte woningbouwvereniging Zuilen, die architect Ph. J. Hamers opdracht gaven het wijkje als een tuindorp vorm te geven (4). Dat was geen gemakkelijke opgave, omdat de gemeente Utrecht al een stratenplan voor dit gebied had opgesteld waar Hamers zich aan moest houden. De opzet van dit stratenplan was strak, met nauwelijks ruimte voor de zo gewenste groene en dorpse woonomgeving. Toch lukte het Hamers door slimme aanpassingen om het wijkje een tuindorpkarakter te geven, een prestatie die in de krant uitgebreid werd geprezen.

Van Amsterdam naar Zuilen

Na de aanleg van het Merwedekanaal in 1892 en de verdubbeling van de spoorlijn werd het voor industrie-ondernemers aantrekkelijk zich rond Utrecht te vestigen. In 1913 verhuisde de Amsterdamse fabriek Werkspoor om deze reden met één van haar afdelingen naar de gemeente Zuilen. Het fabriekscomplex kwam in 1916 gereed en bood plaats aan 1200 arbeidskrachten

die vooral afkomstig waren uit Amsterdam. Architect Hamers kreeg in februari 1913 opdracht van de woningbouwvereniging Zuilen ontwerpen te maken voor **twee** terreinen ter weerszijden van de Amsterdamsestraatweg, met een gezamenlijke grootte van tien hectare. Alleen het terrein ten noordoosten van de Amsterdamsestraatweg (zes hectare) is uiteindelijk naar ontwerp van Hamers bebouwd, het tweede terrein tussen het Merwedekanaal en de Amsterdamsestraatweg werd hoog in prijs gehouden en uiteindelijk verkocht aan de firma De Muinck-Keyser (DEMKA), die daar haar staalfabriek bouwde. Het grote plan van Hamers bevatte bijna zevenhonderd woningen, twaalf winkels en een bibliotheek (5). Er werden uiteindelijk 361 woningen en zeven winkelhuizen rondom de De Lessepsstraat gerealiseerd, verdeeld over veertien bouwblokken.

Op zoek naar harmonische afwisseling

Woningbouwvereniging Zuilen vroeg Hamers een wijkje te ontwerpen met het karakter van een tuindorp op een onderliggende structuur die dit vrijwel niet toeliet. Het bestaande gemeentelijk stratenplan bestond uit een streng bloksysteem (3). De De Lessepsstraat was iets breder en fungeerde als hoofdstraat. Op de plek waar de dwarsstraten deze hoofdstraat kruisten liepen de straten rondom een cirkelvormig plantsoen. De

woningen vormen zich naar deze pleintjes en zijn op de hoeken hol afgeschuind. Variatie kon Hamers niet zoeken in verschillende woningtypen, want het budget van de woningbouwvereniging Zuilen was beperkt: veel verschillende woningtypen betekende hogere kosten. Om het eentonige stratenplan te verlevendigen moest op een andere manier afwisseling verkregen worden. In eerste instantie maakte Hamers een ontwerp dat niet veel van het voorgaande verschilde (1). Het stratenplan veranderde niet en het gesloten bouwblok, dus zonder toegangen naar de achtertuinen, bleef de basis. In deze opzet hadden de woningen geen voortuinen en kwamen de hoekwoningen qua licht en oppervlak van de achtertuin in de knel. Hamers pakte het uiteindelijk in zijn definitieve ontwerp anders aan (2). De belangrijkste wijziging betrof het tracé van de De Lessepsstraat. Deze 'stopte' niet meer op een dwarsgeplaatst huizenblok, maar liep door tot aan de Daalse weg. Daarnaast verbreedde hij de drie lengtestraten bij de uitmondingen op de Amsterdamsestraatweg. Deze ingreep werkte een scherphoekige aansluiting weg en creëerde drie open uitnodigende entrees tot de wijk.

Hamers' derde vondst was de opdeling van de huizenblokken in kleinere groepjes woningen. Dit gaf de mogelijkheid tot een vrijere rangschikking van de huizenrijen. Tevens loste dit het probleem op van de hoekwoning: deze raakten nu niet bekneld maar kregen evenveel lichtval en ruimte als de overige woningen. Voor de plaatsing van een plantsoen bood alleen de brede hoofdstraat, de De Lessepsstraat, ruimte. Hier ontwierp Hamers twee middenbermen beplant met kastanjes. De afwisseling in het straatbeeld werd verkregen door de manier waarop Hamers de verschillende huizenrijen groepeerde ten opzichte van de straten: het begin en einde van de rij werd doorgetrokken tot aan de straat, terwijl de tussenliggende rij woningen meer naar achter lag. Zo ontstond een langgerekte besloten strook van voortuinen. 'En tusschen de afsluitende bebouwingen der dwarsstraten in, zijn op die wijze langs de hoofdstraten tuinpartijen ontstaan, die het straataanzien bijzonder veraangenamen, zoodat deze rechte straten inderdaad geven een beeld vol harmonische afwisseling', schreef het **Bouwkundig Weekblad** in 1917. Door de bouwblokken in de noord-zuidstraten op de plaats waar ze de oost-west straten kruisen, naar voren te laten steken werden de drie oost-west straten opgedeeld in korte stukken met een eigen sfeer. Zo werden lange eentonige straten, het schrikbeeld van bijvoorbeeld de Amsterdamse wijk de Pijp, voorkomen. Architectuurrecensent Meijers noemde de vooruitstekende kopeinden 'rustpunten voor 't oog'. Hamers zei hierover: 'In verband met te stellen huurprijzen was eene zogenaamde open bebouwing uitgesloten, doch kan door het maken van vóórtuinen en straatbeplanting en verder open hoekbebouwing een tuindorpkarakter worden verkregen.' Hamers had variatie in het straatbeeld verkregen door

6 portret Ph.J. Hamers

het bouwen van kleine groepjes huizenblokken en het aanleggen van voortuinstraken. De eentonigheid was hiermee gebroken, nu moesten de diverse huizenblokken nog aan elkaar geregen worden tot een eenheid. Daartoe gebruikte Hamers tuinmuren, die de losse huizenrijen aan elkaar vastmaakten, rommelige achtererven aan het zicht onttrokken en op deze manier samenhang gaven in het straatbeeld.

De geesteloosheid bestreden

Het nieuwe wijkje werd na de bouw geroemd om het frisse en vriendelijke karakter (7,10). Nog een lovend stukje uit het **Bouwkundig Weekblad** van 1917: 'Daar heb je nu het meest miserabele stratensysteem wat denkbaar is, de rechte straten precies evenwijdig aan elkaar, precies rechthoekig gekruist door andere straten, ook precies evenwijdig aan elkaar; je oprechte onvervalschte vierkante bloksysteem. Maar: waar is nu hier het leelijke, dorre, suffe, eentonige, dat men zich vanzelf daarbij denkt, dat men noodzakelijk meent te moeten verwachten? Hoe is de architect er hier in geslaagd, ondanks den karakterloozen opzet van het stratenplan zulk een gelukkig resultaat te bereiken? Dat is geschied door te woekeren met alle factoren die de eentonigheid, de eenvormigheid kunnen breken. En schitterend, meen ik, heeft hij overwonnen in den kamp tegen de geesteloosheid die noodzakelijk vast scheen te zitten aan den dorren opzet van het stratenplan.'

7-10 de De Lessepsbuurt werd geroemd om het frisse en vriendelijke karakter, foto's net na de bouw, ca 1917

8 voortuinen aan de De Lessepsstraat, jaartal onbekend

9 aan de straatzijde houten hekken, tussen-scheidingen van de voortuinen van ijzergaas, ca 1917

Ruimtelijke logica

De doorgestoken uiteinden van de bouwblokken langs de noord-zuid straten, waardoor in de langere oost-west straten intieme groene stedelijke ruimtes ontstonden met 12 tot 15 woningen, was een briljante vondst van Hamers. De architect gebruikte het privé domein van de bewoners (de voortuinstroken) om de publieke ruimte een meerwaarde te geven, en ontwierp architectonische samenhang door de tuilmuren. Samen met de beplanting, de tuinhekken en gemetselde banken in de tuilmuren kreeg het oorspronkelijk schraal opgezette wijkje een bijzonder elan. Samengevat bepaalden verschillende factoren het aangename karakter van het wijkje:

- de stedelijke ruimtes, gevormd door de terugliggende voortuinstroken en vooruitspringende bouwblokken aan het begin en einde van de straat;
- de voortuinen met de witgeverfde houten tuinhekken;
- de plantsoenstroken met kastanjes in de hoofdstraat;
- de tuilmuren met de gemetselde banken;
- de straatprofielen en bestrating en de uitmondungen van de wegen op de Amsterdamsestraatweg.

De gegevens uit het bronnenonderzoek over deze onderdelen worden hieronder genoemd.

Voortuinen met tuinhekken

Alle huizen hebben voor- en achtertuintjes. De voortuintjes waren afgescheiden van de trottoirs door lage houten hekjes geleverd in groen en wit. De hoofdstijlen en de schoren van deze hekjes waren van grenen, het overige van vurenhout. In deze afscheiding kwam voor elke woning een houten toegangshekje. De tussen-scheidingen van de voortuintjes en de afscheidingen van de achtertuintjes bestonden uit hekken van ijzergaas (9). Door de wit-groene rij hekken maakten de afzonderlijke tuinen de indruk van een strook plantsoen (8).

De houten hekken en de tuilmuren bleken door de jaren heen niet erg onderhoudsvriendelijk. Elk jaar werden er dure reparaties uitgevoerd aan het hekwerk, de tuilmuren en de voetpaden. In 1934 kwam de vervanging van de houten palen door beton gereed. In het Jaarverslag van de Woningbouwvereniging Zuilen staat: 'Hiermede is dan een heel groot karwei achter de rug. Duizenden betonpalen zijn daar in de loop der jaren voor aangemaakt en geplaatst, maar wij hebben dan ook voldoening aan dit werk, want het is een belangrijke verbetering. Wij hopen dan ook, dat de bewoners dit op prijs zullen stellen door zo weinig mogelijk hokken te plaatsen, de tuin zijn bestemming te geven en het uitzicht zo vrij en ruim mogelijk te houden.' Kennelijk vond de woningbouwvereniging de kwaliteit van de buitenruimte bijna twintig jaar na de oplevering nog even belangrijk als vlak na de bouw, en sprak zij de bewoners daar ook op aan.

De arbeidersbevolking gebruikte hun voortuin namelijk als moestuin, plaatste er fruitbomen en zelfs kippenhokken. Een zelfde erfafscheiding voor alle woningen, en dan vooral aan de voorzijde, was belangrijk want reeg al deze kleine 'productie-erven' voor het oog aan elkaar. Hamers integreerde de tuinhekken op deze manier in het totaalbeeld van de openbare ruimte.

Plantsoenstroken met kastanjes in de De Lessepsstraat

Door het strenge stratenplan was het openbaar groen in de wijk beperkt. Alleen in de hoofdstraat, de De Lessepsstraat, werden aan weerszijden van de weg plantsoenstroken aangelegd met daarin kastanjabomen (15). Op de kruising van de Swammerdamstraat en de De Lessepstraat kwam een middenperk dat door de adjunct directeur van Gemeentewerken als volgt was gedacht: 'In het centrum van het middenperk zouden heesters kunnen worden gezet met vier piramideboompjes, aangegeven met stippen, of wat met het oog op de vernielzucht van de jeugd misschien nog beter is, een flinke kastanje. De met donkergroen daarbij aangegeven gedeelten stel ik mij voor van klimop, want bloemen houdt men toch niet in dergelijke buurt. Verder zijn om de boomen grasrabbatten gedacht, omgeven door lage afsluiting van bandijzer op gezaagde paaltjes.' Dat er alleen plantsoenaanleg in de hoofdstraat zou komen was tegen de zin van Hamers. In een brief aan Burgemeester en Wethouders van Utrecht pleitte hij voor bomen in alle straten en illustreerde dit met een kaart

en een schets (12): 'In het stratenplan van de woningbouw der Woningbouwvereniging Zuilen is alleen in de hoofdstraat eene boombeplanting aangegeven. Ter bevordering van een zoo gunstig mogelijk straatbeeld, verzoekt ondergetekende, dat ook in de andere straten enkele bomen zullen worden geplaatst en wel zoodanig dat deze in verband met de architectuur der woningen mede kunnen werken om het algemeen straataspect te veraangename, hij heeft de eer u hierbij eene situatietekening van het stratenplan te overleggen waarop met gele kruisjes aangegeven de door hem verzochte boompjes, terwijl bijgaande schetsjes mogen aantonen het effect hetwelk door hem beoogd wordt.' B&W vonden de overige straten echter te smal voor plantsoenaanleg en keurden het plan af. Als compromis werden er honderd bomen in de voortuinen geplant. Het uiteindelijk resultaat kwam er uiteindelijk, als beschreven in een krantenartikel uit 1916, als volgt uit te zien: 'Alle straten zijn kaarsrecht en met klinkers geplaveid. De middelste straat is de breedste, deze maakt den indruk van een laan. Een klinkergedeelte, de rijweg, is aan weerszijden begrensd door een strook aarde, welke met lage paaltjes, die door ijzeren staven zijn verbonden, zijn afgezet. (Op dezelfde wijs als de afrastering van de gazons in sommige onzer parken). Deze strook aarde is met een randje gras versierd, het is de bedoeling de overblijvende ruimte met bloemen te beplanten. Naast de strook grond is aan elke zijde een tamelijk breed grintpad, waarnevens nog een trottoir, met klinkers bestraat is, is aangelegd. [...] Waar de zijstraten den

11 houten hekken begrenzen de voortuinen, jaartal onbekend

12 impressie van boombeplanting, schets Ph.J. Hamers, 1915

13 tuinmuren, ca 1917

14 in de wijk werden door de gemeente Utrecht 27 straatlantaarns geplaatst, ca 1920

15 gezicht in De Lessepsstraat, 1930

hoofdweg snijden, is een soort plantsoentje in aanleg met op de hoeken een paar sierlijke boomen.' In de oorlogsjaren werd al het groen opgestookt. De berkenbomen die nu overal in de wijk staan zijn van na deze tijd en zijn niet overeenkomstig het oorspronkelijke groenplan.

Tuinmuren met gemetselde banken

De tuinmuren waren en zijn van groot belang voor het straatbeeld: ze zijn door vorm en materiaal een voortzetting van de bebouwing. Vrijwel alle straathoeken werden met stenen tuinmuurtjes van 1.50 meter hoog afgesloten. De tuinmuren hebben voordelen voor de bewoners, maar zijn vooral belangrijk als:

- architectonisch verband tussen de verschillende huizenblokken (13);
- beschuttend element; ze nemen het zicht weg van de achtererven van de huizen aan de dwarsstraten. Tevens worden eventueel rommelige achtererven aan het zicht onttrokken (16,17);
- toegevoegde waarde aan het straatbeeld en zitgelegenheid door gemetselde banken.

Op verschillende plekken in de muren ontwierp Hamers stenen banken (16). Dit deed hij op de plekken waar de tuinschuren aan de straat stonden. Gemetselde banken zijn aangebracht door de tuinschuren iets naar achteren te plaatsen. Ook op sommige straathoeken en langs hoekwoningen werden deze bankjes in de tuinmuren gemetseld.

Kwaliteiten en bijzonderheden

De woningen in Utrecht-Zuilen betekenden voor de uit Amsterdam afkomstige arbeidersgezinnen van Werkspoor een enorme verbetering ten opzichte van hun krappe en niet geventileerde Amsterdamse alkoofwoningen. In de zorgvuldig ontworpen straten konden zij deelnemen aan een buurtleven dat, afgaande op de foto's, in een andere versnelling lijkt te hebben gestaan. Tegenwoordig zijn de woon- en leefomstandigheden veranderd. Het auto-gebruik en de individualisering van de samenleving hebben het gebruik en karakter van de openbare ruimte sterk gewijzigd. Het **laankarakter** van de De Lessepsstraat bijvoorbeeld, is nu moeilijk voor te stellen. De kastanjes zouden midden in de rijbaan staan, het grintpad erlangs zou moeilijk toegankelijk zijn voor ouderen en mindervaliden. Toch wordt de wijk na bijna honderd jaar nog steeds gekoesterd door de bewoners, en de omvangrijke renovatie door woningcorporatie Mitros geeft aan dat ook zij de waarde van het wijkje ziet en erkent. Hoe kunnen de oorspronkelijke kwaliteiten van deze wijk vanuit de behoeften van nu worden benut? Daartoe kan gekeken worden naar de ruimtelijke logica van de wijk. De beeldkwaliteit van het wijkje staat of valt met de ruimtelijke samenhang; het is dan ook van belang nieuwe ingrepen te toetsen aan de verschillende onderdelen ervan. Wat is mogelijk anno 2006? De voortuinen bestaan nog, de hekken niet meer. De plantsoenstroken in de De Lessepstraat (die aandeed als 'laan') zijn verdwenen, de kastanjes vervangen door

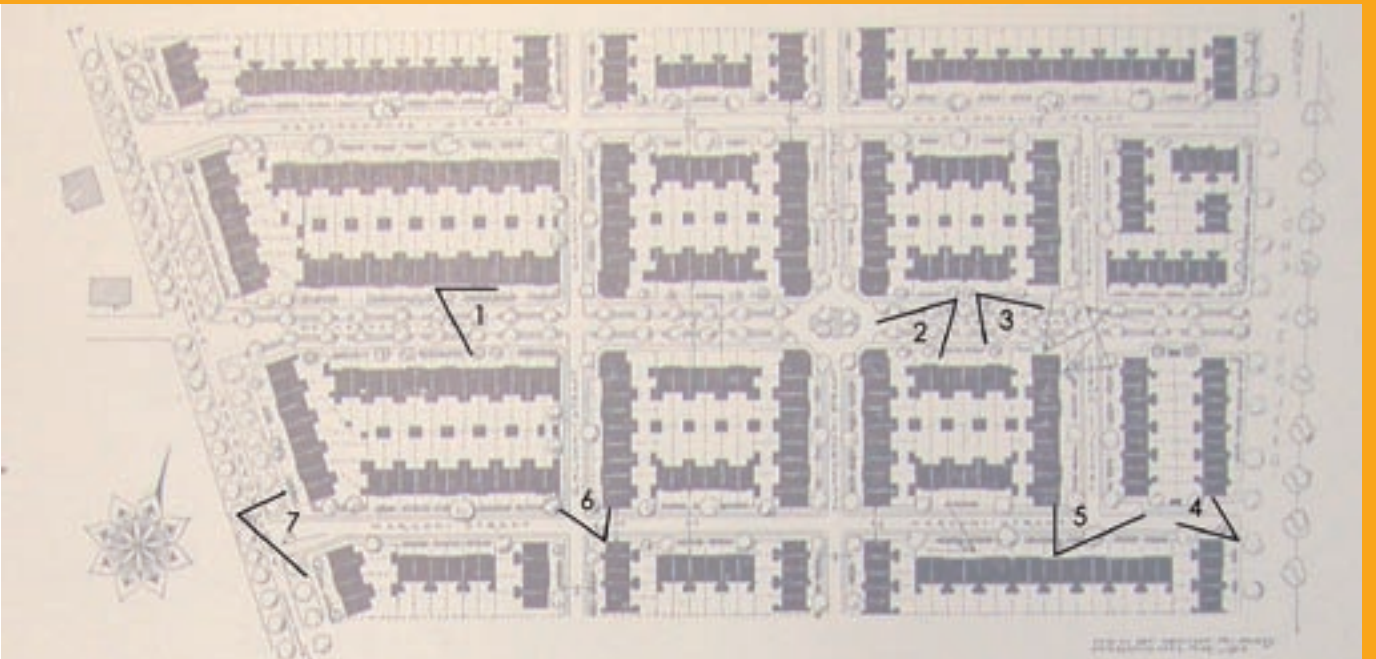
16 stenen banken, ca 1917

17 beplante middenberm en stenen muurtjes, ca 1917

18 De Lessepsbuurt vanuit zeven gezichtspunten

berken. De tuilmuren zijn op veel plaatsen afgebroken of vervangen door bebouwing. De straatprofielen zijn gewijzigd, de bestrating met klinkers is vervangen door asfalt.

Oorspronkelijke kwaliteiten en bijzonderheden van de wijk die aanknopingspunten kunnen geven bij het nadenken over een nieuw ontwerp voor de buitenruimte zijn:

- de uniforme, sobere erfafscheiding tussen de voortuinstroken en de straten koppelde alle tuinen voor het oog aan elkaar. Een zelfde erfafscheiding, hek of heg, zorgde voor samenhang en rust in het straatbeeld;
- de voortuinen vormden, door de aanplant van bomen door de gemeente, voor het oog een eenheid met elkaar, en in het geval van de De Lessepsstraat ook met de centrale plantsoenstrook. Door het gebrek aan openbaar groen in de wijk ligt er een kans bij de voortuinen om iets van het oude groene karakter van het wijkje terug te brengen;
- de vroegere plantsoenstroken met kastanjes waren van hoge kwaliteit. De specifieke vorm van de kastanjes zorgden ervoor dat de De Lessepsstraat aardeed als een sjeke laan. De huidige boombeplanting, bijvoorbeeld de berken, zijn hier door hun vorm minder geschikt voor;

- de inmiddels op veel plaatsen afgebroken bakstenen tuilmuren hadden een waarde als verbindend element tussen de verschillende bouwblokken;
- de architectuur van de woningen is beeldbepalend voor de wijk. Het openingscitaat spreekt van helder rode gevels, frisse pannendaken en groene deuren, onderdelen die ervoor zorgen dat de bebouwing als eenheid wordt ervaren;
- de winkels op de hoeken van de De Lessepsstraat gaven het straatbeeld levendigheid. Zonder de winkels terug te willen kan er wel naar gestreefd worden openbare functies te vinden voor deze hoeken, of op termijn huurders te vinden die het 'winkelkarakter' willen uitdrukken;
- naast voortuinen, tuinhekken, openbaar plantsoen en tuilmuren waren de straatprofielen en de bestrating van belang in het beeld van de wijk. De oorspronkelijke klinkerbestrating gaf ongetwijfeld een veel gevarieerder beeld dan asfalt en past van oorsprong beter bij de architectuur. Ook de straatuitmondningen op de Amsterdamsestraatweg verdienen aandacht.

19 situatie vanuit punt 1 in 1917 en 2005. De plantsoenen met kastanjes waren het enige openbare groen in de wijk

20 situatie vanuit punt 2 in 1917 en 2005. Gewijzigd profiel rijbaan door aanleg parkeervakken en bredere rijbaan

21 situatie vanuit punt 3 in 1917 en 2005. De tuilmuren zijn op veel plaatsen afgebroken of vervangen door bebouwing

22 situatie vanuit punt 4 in 1917 en 2005. De berken zijn niet overeenkomstig het oorspronkelijke groenplan

23 situatie vanuit punt 5 in 1917 en 2005. De uniforme erfafscheiding zorgt voor samenhang en rust in het straatbeeld

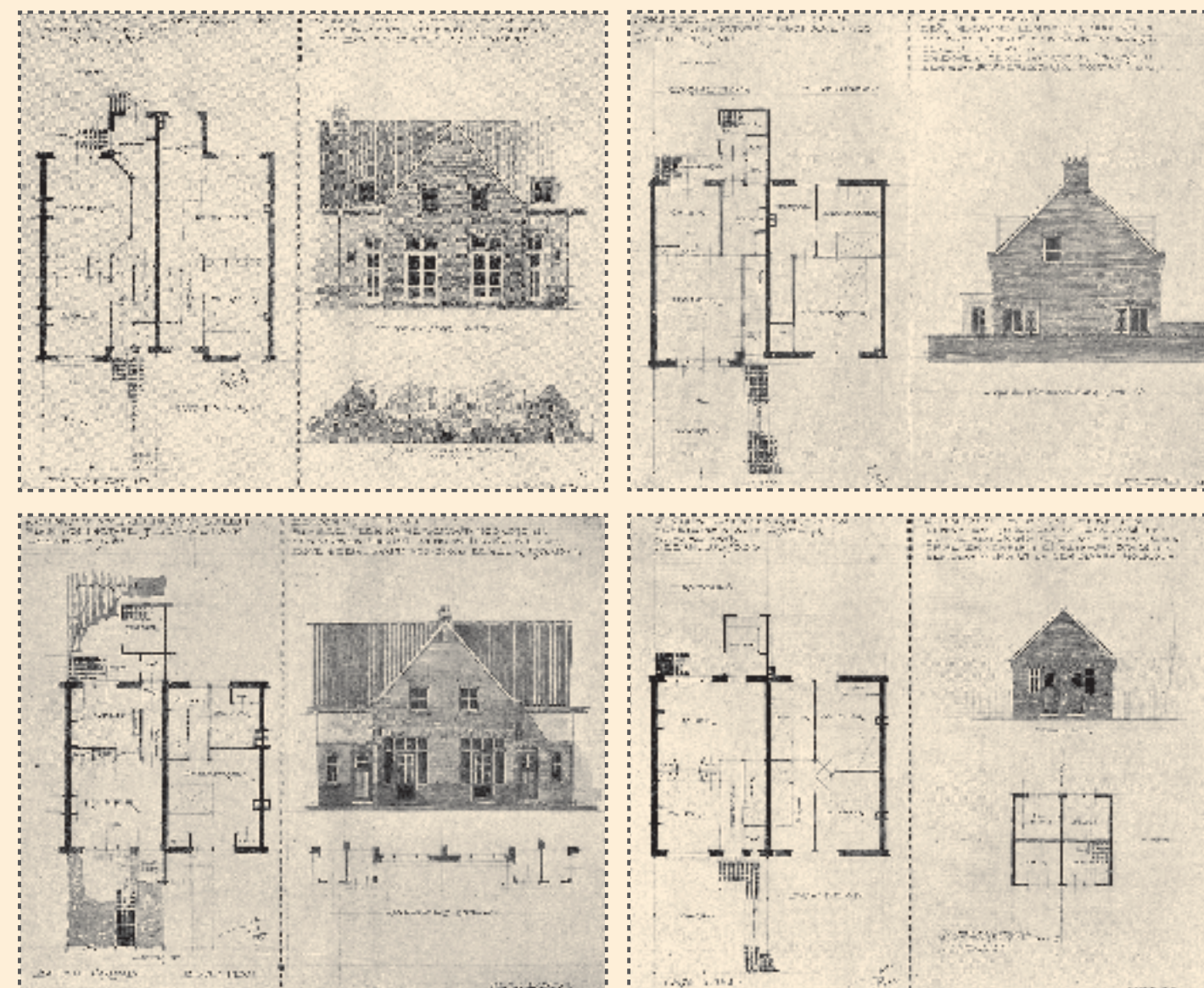

24 situatie vanuit punt 6 in 1917 en 2005. De tuilmuren hadden een waarde als verbindend element tussen de verschillende bouwblokken

25 situatie vanuit punt 7 in 1917 en 2005. De straatuitmondingen op de Amsterdamsestraatweg verdienen aandacht

Plattegronden en gevels woningen De Lessepsbuurt

26

Literatuur

Auteur onbekend, **‘De woningen der Bouwvereniging Zuilen’**, in: Utrechts Prov. en Ned. Dagblad, 30 september 1916.

Baas, T. K., **‘De huisvesting van Werkspoorarbeiders in Zuilen’**, in: Jaarboek voor de geschiedenis van bedrijf en techniek, 2 (1985), 210-227.

Berlage, H.P., Kepper, A., Kromhout, W., Wils, J., **Arbeiderswoningen in Nederland**, Rotterdam 1921.

Blijstra, R., **2000 jaar Utrecht: stedenbouwkundige ontwikkeling van castrum tot centrum**, Utrecht 1969.

Cerutti, W.G.M., ‘Ph.J. Hamers – architect (1882-1966)’, in: **Tussen Vecht en Eem**, 11 (1981) 2, 164-181.

Feenstra, G., **‘Het tuindorp Elinkwijk te Zuilen bij Utrecht**. Architect Karel Muller. Amsterdam’, in: **Bouw-wereld**, 1919, 108-110 en 116-118.

Feenstra, G., **Tuinsteden en volkshuisvesting in Nederland en buitenland met een beknopt overzicht van woningwetgeving en crisismaatregelen**, Amsterdam 1920.

Hamers, Ph. J., **‘Ontwerpen voor den bouw van een-gezins arbeiderswoningen bij Utrecht voor de bouwvereniging Zuilen’**, in: Architectura 21 (1913) 46.

Korthals Altes, H. J., **Tuinsteden. Tussen utopie en realiteit**, Bussum 2004.

Meijers, M. J., **‘Volkshuisvesting. De arbeiderskolonie van de Vereeniging ,Zuilen’**, voor personeel van de Ned. Fabriek van Werktuigen en Spoorwegmaterieel in de gemeente Zuilen bij Utrecht. Architect Ph. J. Hamers.’, in: Bouwkundig Weekblad, 38 (1917) 30, 164-166 en 170-174.

Santen, B. van, **Architectuur en stedenbouw in de gemeente Utrecht 1850-1940**, Zwolle 1990.

Wit, C. de, **Niet bij staal alleen. Over sociaal-culturele en ruimtelijke veranderingen in het dagelijks leven te Zuilen, nu een wijk van Utrecht**, Utrecht 1987.

Archieven

NAi, archief Hamers

HUA, archief gemeentebestuur Utrecht

HUA, archief gemeente Zuilen

C. Zorn, voorzitter van de Bewonerscommissie

W. van Scharenburg, auteur van de reeks

Zuilen, toen Zuilen nog Zuilen was

Mitros Wonen Utrecht